

Fekete J. József

„A miniatúrákba hágjanak bele a mindennapok”

Műfaji marginalitás Szentkuthy Miklós életművében

Ötven-száz év múlva a legbanálisabb tény is izgalmas-sá lesz. Ami szürkévé teheti őket, a középszerű irodalom. Bármilyen emlékirat, önéletrajz, napló, krónika időállóságával csak a kor néhány remekműve versenyezhet. Szophoklésszal a rabszolga feljegyzései.

Mészöly Miklós

A legmagányosabb, az a legmagányosabb, aki igazán még magányos se tud lenni, mert mindig is nézője önmagának.

Sinkó Ervin

Szentkuthy Miklós kamaszkorától írta naplóját, 1939-től naprakész rendszerességgel és módszeresen vezette magának szánt feljegyzéseit, azzal a tudatossággal végezte a műre készülés pepecselő precíz munkáját, amellyel a közönség számára készülő szövegeit, műveit is írta. Amikor betegsége akadályozta¹, titkárának, Tompa Máriának diktálta gépbe a kötelező napi gyónás, önvizsgálat, reflexiók lecsapódásának diáriumát. Mindent le kell jegyeznie, mert csak az válik számára valósággá, amit leír – mondta el az 1988-ban megjelent terjedelmes interjúvallomásában, a *Frivolitások és hitvallások*² oldalain. Természetesen nem csupán az elszánt lejegyzésvágy motiválta a naplóírást, hanem az önmagával és művével szembeni folyamatos elégedetlenségből eredő önvizsgálat és önelemzés, a vallo-másos gyónásvágy is közrejátszott ebben. Elannyira, hogy egyre terebélyesedő életművét is a *naplóanarchia* műfaji megjelöléssel illette, s ezt a műfajideált programszerűen is megfogalmazta: „Mindig a realitás és nem a fantázia: el tudom képzelni egész életművem, mint egy Montaigne- vagy Saint-Simon-féle óriásnaplót, melynek mámoros és önellentmondó kódája abban állna, hogy felkiáltanék: »végre sikerült megtisztulnom a magam sem tudom, honnan szedett mű-(opus-)neurózistól, és átadom magam a tiszta, improduktív, írás-szűz életnek.«”³

1 „Annyit dolgozott, hogy a szervezete, a teste fellázadt a szelleme ellen, s a pihenés e borzalmas formáját, a depressziót választotta. Az esze persze tiltakozott a kényszerpihenő ellen” – nyilatkozta az említett betegségről az író titkára és munkatársa, hagyatékának gondozója, Tompa Mária. (*Virágszál a bandzsa kisfiú sírján*. Kovács Boglárka interjúja Tompa Máriával. Népszabadság, 2001. március 17.)

2 „[A Frivolitások és hitvallások] minden eddigi Szentkuthy-műnek valóságos summája, egyúttal az író életregénye is [...] De nevezhetnénk irodalomtörténeti regénynek is ezt a vallomáskötetet, vagy kultúrhistoriai kisenciklopédiának, ha pozitív ismeretek iránt érdeklődünk, melyek Szentkuthy írói munkásságával szoros kapcsolatban állnak vagy állhatnak. [...] nem fontosak a vallomások úgynevezett igazmondásának a határai: nem az igazolhatóságuk a dicséretes, hanem az elhithető erejük a lényeges.” Bori Imre: *Fréziák és barkák*. In: Bori Imre: *Hétről hétre*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1998. 101–102. o.

3 Szentkuthy Miklós: *Az alázat kalendáriuma (1935–1936)*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1998, 25. o.

A Szentkuthy-naplókról tulajdonképpen csak legendák szóltak 1992-ig, amikor Tompa Mária a győri *Műhelyben*⁴ közreadott egy csokorra valót az író korai, zárolás alá nem került naplójegyzeteiből és -illusztrációiból. A kiragadott, kiemelt részletek azonnal párbeszédbe álltak a posztumusz kiadású regényekkel, aminek következtében a napló közlése esetleges folytatása iránti remények fokozódtak. A *Fájdalmak és titkok játéka*⁵ cím alatt megjelent ifjúkorú, vagy talán inkább: zárásra nem került naplójegyzetek megjelenésével ezek a remények részben ugyan teljesültek, ugyanakkor le is zárultak. Az olvasó ugyanis éppen csak hogy belekóstolhatott az ifjú Szentkuthy élesztőként dagadó érzelemmasszáját frivol vallomássá tagoló pazar, önmegszólító elbeszélésbe, máris azzal kellett szembesülnie, hogy folytatása 2013 előtt nem várható, ugyanis az 1948-ig írt naplók zárlatát akkor oldják majd fel, viszont a később keletkezettek 2038-ig lesznek zárolva. Ugyanakkor hiába reménykedtünk a cenzúrázatlan Szentkuthy megismerésében, Tompa Mária igyekezete ellenére az író lánya, Mariella Legnani (a szerző egyik jogutódja) kérése bizonyult döntőnek, így közöletlenek maradtak a napló azon részletei, amelyek „*sértenék őt, valamint bizonyos személyeket, illetve közvetlen leszármazottaikat*”. Az eredmény így sem felemás, a napló szövegének művi úton okozott folytonossági hiányai nem kétségbeejtők, nem sodornak az értelemzhetetlenség kátyújába, bár egyes megjelenítettek álnéven szerepeltetése megnehezíti a filológusok dolgát.

Fiatal, alig tizenhét éves múlt fiú kezdte vezetni naplóját, szinte még pubertáskori dokumentum került az olvasó elé, ezért nem meglepő a bejegyzések extatikussága, maró öngúnyba torkolló ironiája, a folytonos ontológiai elmélkedések gyónásba forduló vallomássossága, a halleluják és átkok kaleidoszkóp-szerű fraktálja, ami jellemző az 1925-től 1942-ig terjedő, a kamaszkortól a felnőttkorig ívelő bejegyzésekre.

Döbbenetes, hogy a nyelvvel mindent leírni, megjeleníteni, valósággá fantáziálni képes Szentkuthy naplójában és életében egyaránt elégtelennek érezte az irodalom eszközt – bár az is tény, hogy a személyiségfejlesztő önvizsgálatai során valójában a művészlét, nem pedig az írólet megvalósítására törekedett –, és ezért képzeletének képzőművészeti lekép-zését a szöveg lejegyzésével egyenrangúként kezelte. Ám amíg a szövegben a földközelség realitásának a hevülete is átsüt, addig rajzaiban, naplóillusztrációiban az emelkedettség, a spiritualitás folytonossága uralkodik. Alakábrázolásai leginkább lebegtetettek, Greco modorában nyújtottak. Figurái mintha valami éteri vonzás sugarába kerültek volna, lég-üres térben lebegő testüket láthatatlan erő centrifugázza maga köré. A minimális eszköz-kökkel megjelenített figurális kompozíciók hangsúlyozott jelképiséget nyomtatékosítja az ugyancsak vázlatzerűen jelzett, de kompozíciójában az antikvitást, sőt a biblikus idöket idéző háttér. A naplóíró szellemi orgiája akkor hág tetőpontra, midőn a rajzokat értelmező magyarázatokkal, párhuzamos szövegekkel egészíti ki. A napló némely ilyen, gondolatot és fantáziát egybemosó illusztrációja még a *Prae* elvont dialektikus futamainak ismeretében is az értelemzhetetlenségig absztrakt marad, műalkotássá minősül, amit megmagyarázni nem, csak élvezni tudunk. Tompa Mária szerint Szentkuthynak a rajzolás iránti mohó vágya a folyamatos gyónásigényre vezethető vissza, arra az önvizsgáló vallomássosságra és a külső-belső élményeknek a lejegyzés általi realitásba emelésére, amelyek összefonódása Szentkuthy életformájává vált. Az ábrázolhatóság problémája a kortárs magyar szerzők számára hasonló akadályokat állított, amelyek mellett nem mehettek el szótlantul. Szentkuthynak a szellemtörténet vonzaskörében ikrásodott doktori disszertációja Ben

4 Az 1992/2-es és 1992/3-as jelzésű számokban.

5 *Fájdalmak és titkok játéka*. Naplójegyzetek és naplóillusztrációk 1925–1942. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2001.

Jonson munkásságáról⁶ az európai romantizmussal szembeni angol (egyéni) romantika útkeresését taglalja a reneszánsz konvencióval szembeszegülő klasszicizmus modernista sarjadásának burjánzó drámai világában, erkölcs és dogma, élet és morál, tudás és érzelem, tapasztalás és benyomás viszonylagosságának kereszttüzeiben. A pályatárs Hamvas Béla se maradt érintetlen a nyelv konvencionálisának felismerésétől, ami egyben az írói alkotás lehetőségének megkérdőjelezését hívta elő belőle is, akárcsak a valóság és a valóság kifejezhetősége feletti tépelődések labirintusába tévedt kortársakból, akár Márai Sándorból, akár Borgesből, gazdag névsorból válogathatnánk. Hamvas a világ ábrázolhatóságának megközelíthetőségét az időskori műalkotások kiváltságának tekintette, amelyekkel szemben minden egyéb jószerével kóklerkedésnek tűnhet. Az írói nyelvvel szemben kimondottan kemény ítéleteket fogalmazott meg: „Az irodalmiság szemfényvesztő és látszólagosan gazdag szóhasználat bonyolult rafinéria eredménye. Az irodalmár tulajdonképpen kontár, éspedig a legveszedelmesebb, a rutinié kontár. Nyelve ízetlen és ízléstelen. Zenéje nincs. Erőszakos, mesterséges, trükkös és nyegle. Az irodalom nem valódi, hanem mű- és ál-szavakkal operál. Ezért hat úgy, mintha stílus lenne, holott a süketnéma jelbeszéd egy faja, mint minden slang és terminológia. Az igazi stílus pedig liturgia.

A szó-megdicsőülés az irodalmiságnak csaknem pontos ellentéte. A nyelv félelmetes és forró varázshatalmától való ittasságnak az a tartós állapota ez, amelynek rövid felvillanásait a művészek és a gondolkozók ihletnek vagy sugallatnak nevezik. A szó-mámor a létezésnek egyik legintenzívebb helye. A tudás egyetlen eszköze a szó. A legtöbbet erről a helyről az öreg Herakleitos⁷ tudja, aki ebben a transzcendens logos-entuziazmusban élt. Erről az entuziazmusról szól Origenés⁸ nagy logos-metafizikájában. Ez az irtózatos heve János evangéliumának, amikor azt mondja: Kezdetben volt a Szó és a Szó Istennél volt és a Szó Isten volt.⁹ Ez az áldott, megszentelt, emelkedett állapot, ami előhívja az író szövegteremtő géniuszt, túllép a sematizmuson, stíluson és formán, a nyelv önteremtő aktusként kel életre Hamvas szerint: „Ha az embert a szó-mámor elkapja, felismerhetetlen jele van. Ez a mű-kicsapongás. A szenvedélyes munkaláz örülete, fájdalmas és gyönyörű, kínos és káprázatos, mint együtt a szerelem és a betegség. Mint a szerelem, teles-tele kínzó kéjjel, és mint a betegség, sötét izgalommal. Aki erről a kicsapongásról nem tud és nem akar lemondani, de akinek a fenyegető és bűnös homály kitisztul, az a Logos-Mennyországba érkezik. Ez a létezés egyik legintenzívebb helye. Ez a logos mágikus hatalmának birtoka. Semmi rafinéria. Semmi rutin. Semmi irodalmiság. Nem parazita. Van eset, amikor a logos-extázis olyan, mint az üvöltő dadogás. Herakleitos¹⁰ mondja Sibylláról, hogy tagolatlan szavakat nyögött s kiáltott és e szavaknak oly értelme volt, amely évszázadokra szólt. A szó-mámorban az ember mantrákat mond, értelmeket teremt és válságokat old fel és titkos aktus birtokába jut, amely minden rejtett helyet megnyit, minden zárt szívet felold, minden némaságot megszólaltat, minden siketet hallóvá tesz, bénákat és sántákat gyógyít, hegyeket megmozgat, vihart lecsillapít és a vizet borrá változtatja. A logos-entuziazmus a létezés egyik legintenzívebb helye.”¹¹ Szentkuthy Hamvashoz képest földközeli régiekben gondolkodva kereste a nyelvfilozófia kitérhetőségének lehetőségét: a matematika, a fizika, a természet-tudományok, illetve az erkölcs-szépség, jóság-szépség, diabolikusság-szépség viszonylagosságának szellemi tartományaiban. Ennek a nyelven belül megközelíthető, de voltaképp-

6 Szentkuthy Miklós: *Realitás és irrealitás viszonya Ben Jonson klasszikus naturalizmusában*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1931.

7 Az eredeti szöveg szerinti formában.

8 Az eredeti szöveg szerinti formában.

9 Hamvas Béla: *Kései művek melankóliája*. Új Symposion, 100. szám, 1973. augusztus, 950. o.

10 Az eredeti szöveg szerinti formában.

11 Hamvas Béla: *Kései művek melankóliája*. Új Symposion, 100. szám, 1973. augusztus, 950. o.

pen nyelven kívüli természettudományi-metafizikai területnek a műalkotásba vonását a szinte legegyszerűbb stilisztikai eszközként definiált hasonlat által vonta be alkotásaiba. A hamvas gondolkodástól éppen akkor szakadt el, amikor az a képi elvonatkoztatást elszakította a mindennapi érzéki tapasztalástól, és a világvallások metafizikája, a germán, hellén, római mítoszigeny, a hindu lótuszszekvák látomásvilága, a freudi lélek- és személyiségstruktúra körébe utalta, amikor a dada és a szürrealizmus, a képi informel mögött őskor előtti isteni szándékot, a tobozmirigybe zárványult ösztönöket és hallucinogén anyagok felszabadulását, a kozmosz megértésére áhítózó belső készletének működését vélte felfedezni, amikor Szentkuthy ott – hagyjuk meg: éles szemmel színt, vonalat, struktúrát, intenzitást látott, a legreálisabb valóság mikroszkopikus kinagyítását, elforgatását, sarkítását, kimozdítását, az érzéki világ érzékletes részleteinek érzéki formában megtestesülő megjelenítését. Erről Hamvas Béla és Kemény Katalin közös könyve, a *Forradalom a művészetben*. Absztrakció és szürrealizmus Magyarországon (1947) kritikájában írt – minden barátság, és annak ellenére, hogy Kemény Katalin Szentkuthyt Magyarországon a művészeti modernizmus szinte egyetlen képviselőjeként és szinte jelképeként aposztrofálta – igen elmarasztalóan.¹² A Magyar Esztétikai Társaság *Mouseion* című évkönyvének 1946-os kiadásában a két szerző tanulmányait minősítő marginális bejegyzések igencsak figyelemre méltóak és szinte szerkezeti előkészítőként szolgálhattak a kritikához. Abban viszont nem vagyok biztos, hogy ezeket a bejegyzéseket a Szentkuthy-kutatókon kívül másoknak is feltétlenül látniuk kell. Szárnyaló indiszkréción ide, lávázó ironia oda, ezek a bejegyzések mégiscsak egy tanulmány egységben megjelenő, egyediségükben elhanyagolható építőkövei.

Szentkuthy rajzokkal illusztrált, színes filctollakkal dekorált, tehát a képzőművészet világából is kiebrudalhatatlan naplófolyamát voltaképpen ma is legenda övezi: 1978-ban a *Ki kicsoda* lexikon 50 kötetes, megközelítőleg 150.000 oldalra rúgó opust említ, a mai becslések az oldalszám kétszeresével számolnak, illetve ötven-száz nyomtatott kötetre rúgó naplóanyagról számolnak be¹³. Szentkuthy magánkönyvtárának esetében már kiderült a becslések túlzása, egy ideig 20, később 25 ezer kötetesre tették, illetve tette az író maga is, a leltár elkészültével viszont kiderült, 8940 művet foglal magába ez a könyvtár, ami megközelítőleg 10000 kötetet jelent¹⁴. Meglehet, hogy a naplók oldalszáma esetében is túlzás a 300000, viszont a bár ötven nyomtatott kötetet kitevő anyaggal mindenképpen számolni kell. Persze eleve kétséges, hogy ez az iszonyatos mennyiségű írásos – és ne feledjük: művészi jellegű – anyag bármikor is napvilágot láthat könyvek sorozatában, hacsak nem az Európai Digitális Könyvtár on line kereshető állományában, ám amíg a jelenleg nyilván tartott két és fél milliárd könyv digitalizálásra kerül, a magyar nyelv bizonyára elszánt filológusok PhD-dolgozati témája lesz a kihalt nyelvek témakörén belül, s a doktoranduszok Szentkuthy létéről se tudnak majd. Ehhez hozzá kell tenni, hogy a napló tényleges vizsgálata az említett Szentkuthy-könyvtár párhuzamos kutatása nélkül elképzelhetetlen. A terjedelmes naplófolyam ugyanis komplementer Szentkuthy egyik mikroműfajával, a szorgosan gyűjtött, gyakran többször is újraolvasott könyveibe tett bejegyzéseivel. Szentkuthy ugyanis nem könyvészeti műalkotásként kezelte az emberi tudás és fantázia elemeit a gutenbergi hagyomány nyomán közvetítő könyveket, mint például a precióz Halász Gábor, aki Szentkuthy emlékezete szerint „...*ha a legdémonibb hatású könyvet olvassa, és az őt valami ördögi szenvedélyre lobbantja, akkor egy túlhegyes ceruzával egyetlen pontot tesz a*

12 *Gyermek keresztes hadjárat*. Magyarok, 1947. október. Legutóbb: *Műzsák testamentuma. Összegyűjtött tanulmányok, cikkek, bírálatok*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1985.

13 Serf András: *Szentkuthy Miklós rejtélyes naplója*. HVG, 2008/29. szám.

14 Parragi Mária: *Szentkuthy Miklós könyvtára*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 2008.

*margóra*¹⁵, hanem egyfajta modern, participatív olvasóként beleírta bibliofil remekeibe az olvasás dátumát, hogy honnét került birtokába a könyv, beleírta magánjellegű kommentárjait, pillanatnyi ötleteit, regényterveinek éppen felvillanó mozzanatait az olyan pazar albumokba és ritkaságnak számító, évszázados kötetekbe is, amiket a megszállott gyűjtők szabályozott mikroklimájú üvegvitrinokban tárolnának. Szentkuthy számára a könyv az élet lenyomata, az életben pedig semmi se szent, se nem sérthetetlen, hacsak nincs más kárára, így nyugodtan hozzátehetünk magunkból, életünkéből, gondolatainkból, érzéki tapasztalatainkból és elvonatkoztatott metafizikánkból, ha az számunkra szebbé, színesebbé, tartalmasabbá teszi ezt a lenyomatot, ami aztán ráadásul dokumentáris szempontokból vissza is kereshető. A lapszéli bejegyzésekben ugyan képzőművészeti kreativitás is tetten érhető, céljuk azonban más: a kompozíció sűrítése, akárcsak a középkori miniatúrák rajzolóinál: egymásra zsúfolni szereplőket és leírásukat, történeket és a történekek kommentárjait, írói ötletet és magánjellegű megjegyzést, filozofikus gondolatot és pikáns észrevételt: „... könyvet tölthetnék meg margójegyzeteimmel: agyonfirkálom könyveimet gondolatokkal, pillanatnyi naplósíccsekkkel, cross-referenccsekkkel. Minden művemhez ez a kezdetek kezdete, a teremtés első napja. Még az olvasás közben történt naplóanyagot is beírom, mert így többszólamú. Dolly odaégette a kelkáposztát! A miniatúrákba hágjanak bele a mindennapok. Így színes, így gazdag. Mindenholt arra törekszem, hogy a legapróbb valóságmagvakat legplasztikusabban színesen, szagosan, kitapinthatóan ábrázoljam. Hogy aki belenéz a naplóba, illetve a széljegyzetbe, vagy a műbe, amit írok, annak minden érzékszerve odatapadjon, mint egy légy az enyves légyfogó szalagra.”¹⁶ A miniatúrákba hágó mindennapok találó kifejezése voltaképpen arra utal, hogy a naplóírás nem feltétlenül a majdani visszaemlékezés mankója, hanem az alkotásra készülődés egyfelől inspiratív, másfelől penzumjellegű eszköze. A naplóírásban ugyanis egyszerre forr a naplóírás idején szerzett benyomások eleven kavalkádja, a szövegbeli megfogalmazás víziója, illetve annak az előtudásnak a kaotikus masszája, amit az alkotás terve előhívott. Ezt a vásári színekben tobzódó kavalkádot hivatott megregulázni, mederbe terelni a gondolatok napi lejegyzésének vállalt, teljesítendő feladatának elvégzése. Hamvas Béla naplóját idézem a folytatásban. Az 1945. március 4-i bejegyzés kiragadott részlete nem szól egyébről, mint egy állandósult negatív egzisztenciális állapotról, és a napi cselekvéseket foglalja össze, miközben a tényrögzítő mondatok mögött folyamatosan jelen van a mindennapok efemeritásának és az egyetemesség nagy manifesztumainak termékenyítő transzgressziója: „Állandóan éhes vagyok. Valamit szeretnék enni, amitől jóllakok. Mit? Édes tésztát: lekváros mákos barátfülét bő zsírral. Milyen szégyenletes kívánság. Ebéd. Néha lopva egy kis olvasás. Platón: Parmédist, Kharmidest olvastam.”¹⁷ Az állandó éhség csillapításának vágya a halálfélelemmel tetézve metafizikai szintre emelkedik alig néhány nap elteltével, és – Szentkuthyval rokon módon – imaként ölt testet, ami nem egyéb, mint az orális műalkotás írott változata: „Mikor engeded meg nekem, hogy ne vétkezzek a gyomor és a félelem bűnében, amely most a legnagyobb bűn. Kérlek, jóságos Jézusom, nézz le reám áldott szeméddel, könnyörülj rajtam, és engedd meg, ha visszatérek Katóhoz, ne vétkezzek többé. Uram, Uram, hallgass meg, kérlek Téged, ne engedj megtévelyedni, ne engedd kezemet tiltott dolgokra vetni. Szabadíts meg az éhenhalástól való rettenetes szörnyű démonától. Szakítsd át a sötét felhőt, amely körülvesz, s amely eltakar engem a Te szellemedtől. Uram, légy velem, légy velem, kiáltok Hozzád, minden erőmmel kiáltok és könyörgök, szenvedésemből, amelyet magam idéztem s idézek magamra. Légy velem jóságos Jézusom, drága Megváltóm. A Te kezédbe ajánlom lelkemet, a Te szent kezédbe, hogy tégy velem, amit Te akarsz, Gondviselőm.

15 Harmonikus tépelt lélek. Réz Pál videobeszélgetése Szentkuthy Miklóssal. Magvető, Bp., 1994, 127. o.

16 Frivolitások és hitvallások, Magvető, Bp., 1988, 605–606. o.

17 Hamvas Béla: *Napló 1943–1947*. Vigilia, 2008/3., 187. o.

*A Te akaratom legyen meg, s nem az enyém, mind örökké — Ámen.*¹⁸ Ha még egy keveset időzünk Hamvas Béla naplójánál, kerek történetként képződik meg előttünk a realitás és a metafizikum keresztléte feszített ember küzdelme, a kényszerűségeket előhívó, egzisztenciálisan, morálisan és szellemileg egyaránt fakuló valóság benyomulása az etikus élet ábrándjába: „A tegnapi nap keserűségek közt telt el. Éjszaka és reggel irtózatosságot szétfújó közeget sírás és kétségbeesés. Éhen halunk? Kató hősiessége megrázó. Jár. Óráját akarja eladni egy fél zsák lisztért. Én ma a kertet dolgozom. Meleg van, igazi tavasz. Éhes vagyok. Kezdek hozzászokni az éhenhalás gondolatához. Ma éjjel és reggel öngyilkossági roham. Szörnyű. Atyám, édes Jézusom, ma ismét vétkeket követtem el. Ismét a vétkeket. Uram, édes Jézusom, óvj meg, védj meg ettől a démonától — az éhenhalástól való félelem démonától! Szent Atyám, Szent Atyám! Köszönöm az erőt és a világosságot, amit adott, mert ma nem vagyok olyan erőtlenség és sötét, mint voltam a napokban. Segíts meg, hogy a Te szellemedben és parancsolatod szerint tudjak élni és halni, és el tudjam viselni azt a sorsot, amit reám mértél. Édes Jézusom, áldd meg drága kis Katómat, áldd meg a szentendrieiket. Engedd meg, hogy Kató útja eredménnyel járjon, hogy hősiessége ne szenvedjen törést. Szeresd őt, Uram, szeresd és add reá áldásodat, kedves szolgálodat és leányodat légy velünk, Uram Jézus, légy velünk — Ámen.”¹⁹

A napló autobiografikus vonulata itt egy novella olvasataként is értelmezhető, a történet zárómondatát közel három esztendő múltával jegyezte le Hamvas Béla: „Nem merem magam a gondviselésre bízni, mert azt hiszem, csak én tudom, mi kell nekem.”²⁰

De térjünk vissza Szentkuthyhoz.

A képekhez, metszetekhez, inspiratív szövegrészekhez fűzött megjegyzéseit aztán tovább írta, kifejtette naplójában, visszautalva lapidáris széljegyzeteire. S ez a napló, lett legyen akár 50, akár 100 kötetre terjedő szövegfolyam, Szentkuthy számára valamiféle mitikus képződményt jelentett, a Szerb Antal mellett a német Geistesgeschichte bűvkörében nevelkedett író később ugyan elutasította a germán szellemtörténet mindent nagy mitológiákkal magyarázni óhajtó igyekezetét, viszont a naplóra, mint a ködbe vesző Olümposzra, tekintető szerzői szándéka eme (ön)mitologizáló szándékból fakad, noha távolról sem a mulandósággal szembeni küzdelem keretében testet öltő maradandóság-idea megfogalmazásaként, hanem a születendő műre készülődés folyamatát képezi, amit Szentkuthy a tőle megszokott túlzó modorában fogalmazott meg: „Minden egyes napot, sőt sokszor órát, drámai, színpadi jelenetként komponálok meg, sőt megsűghatom, konkrét életemet néha naplóm szemszögéből nézem, és megvalósítás előtt már megkomponálok, aszerint, hogyan akarom majd leírni naplómba”²¹ (kiemelés: F. J. J.). Az élet és irodalom egybejárása, a nagy mitológiák és a mindennapi, magánjellegű, a perszonizmus, a biográfiai hulladékok szemlétdombjának terepére szoruló események egymásra vetítése nyomán létrejövő virtuális diaporáma Szentkuthy alkotóprogramjának egyik alappillére volt, de az idézet második része, amely a magánéletnek az előre konstruált fikció általi befolyásoltságára utal, inkább a magánmitosz építőkövei közé sorolható: „...mert én mint mondom, komédiás természet, bármit csinállok, imádkozom, vagy szerelmeskedem, vagy eszem-iszom, vagy mint ebben a pillanatban, játszom, szerény képességeim és képtelenségeim szerint teszem. Mindig játszom, tehát a naplóban gyakran van szerepjátszás. Sőt, manifeszt hazudozás. Az ember stilizálja magát.”²² A szerepjátszás pózaiban lubickolás oda-vissza hullámozó hatása a mű és a magánélet között természet-

18 Uo. 1945. március 11., hétfő.

19 Uo. 1945. március 16.

20 Uo. 1947. november 12.

21 Idézi: Serf András

22 *Az élet faggatottja*. Beszélgetések Szentkuthy Miklóssal. Hamvas Intézet, Bp., 2006, 116. o.

sen nem ilyen egyszerű, és legkevésbé sem a biografizmus apológiája, nem az önéletrajzi olvasásmód(ok) hitelesítése. Sokkal inkább kapcsolható hozzá az írás és megörökítés, az emlékezés és felejtés, az elzárttság és nyílvanosság, az intimitás és indiszkrécio, a hivatkozás és utalás, a perszónizmus és a medialitás problémaköre, hiszen mint minden naplóban, így Szentkuthyében is, ha referencialitást keresünk, akkor sem igazán a tények fontosak számunkra – kivéve a filológiai és irodalomtörténet-írói megközelítést –, hanem a naplóírónak a tények iránti viszonya. A diáriumot tehát nem referenciális adathalmazként olvassuk – ugyan miért tennénk? –, hanem a naplóíró önrekonstrukcióját kívánjuk belátni általa, léleknaplóként látjuk, ami átvezet a szellem tárgyiasult, de mindig valamilyen mértékben fiktív világába, ahol a másolás (füzetbe írás) révén minden szöveggé minősül, s leválik a személyes énről. Miként Szilágyi Zsófia írja: *„...az önéletrajzi szövegek nem egy stabil önkép eredményei, és nem is egyszerűen az énkeresés folyamatába illeszthető vizsgálhatók, hiszen a szöveg megírása az emlékeket is átalakítja”*²³.

Szentkuthy Miklós káprázatos, terjedelmében impozáns életműve az elbeszélő és értekező próza térsége mellett egyeb, marginális, nem szépirodalmi, vagy azzal csak határos, de jószerével az önkonstrukció irányába mutató területeket is meghódítani látszik az újabb kiadványok tükrében. A Hamvas Intézet gondozásában elsőként az *Égő katedra* (2001) jelent meg, amiben a Szentkuthy Miklóstra visszaemlékezők azt a folyamatot mutatták fel, amely során az író magánmítosza megképződött. A kötetben egykori tanítványai, barátai, tisztelői vallottak nyílt őszinteséggel a tanár úrról. A kötetbe foglalt visszaemlékezések azok számára izgalmasak igazán, akik már olvastak valamit Szentkuthytól, de az életrajzi eseményekbe nem nyertek betekintést, az írói habitust csupán a művek alapján igyekeztek elképzelni. Számos meglepő vonást és érdekes epizódot elevenítettek fel a megemlékezők. A kötetbe foglalt interjúk, vallomások, levelek, visszaemlékezések azt a színes, ugyanakkor méltóságteljes karakterű figurát jelenítik meg, aki a katedráról *„kőszáli sas”*-ként magasodott megszeppent tanuló fölé, ám nem zavarta, ha azok a polgári nevéből (Pfisterer) kreált Fityó néven emlegették. A visszaemlékezés-kötetből egy, az életet teljes intenzitásban megélő, az élvezeteket habzsoló, intellektusával magasra kiemelkedő, ugyanakkor közvetlen, a barátságot nagyra értékelő, szeretetre éhező és szeretetadásra berendezkedett, a maga módján mégis különös író és tanár mítosza teljesedik ki oly mód, hogy azonnal a mítosz mögé is láthat az olvasó. Rónay László ebben a magánmitológiában éles szemmel a színészi ösztönt jelöli meg egyik alapvető vonásként: *„Színészi képességével²⁴ és hatalmas tudásával még a rosszabb diákokat is lenyűgözte, csak a rendszeretők és a rendszerezett tudásra vágyók idegenkedtek tőle. Tanítványai közül többen kiváló színészek lettek, mások jeles sportolók, tanárok. A színészeknek mindenestre már a gimnáziumban volt kitől tanulniuk. Fityó mintha kedves Shakespeare-je valamelyik darabjából toppant volna a katedrára, tréfálkozott, deklamált, s közben megszerettette diákjaival az irodalmat, amelyet nem holt anyagnak, hanem, hanem élő organizmusnak gondolt, s így is beszélt róla, sutba vágva a könyveket, élővé varázsolva a holtakat és a régi korokat. Ez lett művének is a lényege: bármelyik regényét olvassuk is, egyetlen állóképre nem akadnak, minden látázik, indázik és folyamatosan mozdul.”*²⁵

23 Szilágyi Zsófia: *Lávaömlés vagy hídláb?* A személyesség az elmúlt huszonöt év magyar prózájában. Alföld, 2007/január.

24 Szentkuthy nagyapjának egyik testvére színész volt. Pfisterer néven katonatisztként szolgált, de amikor huszonhetedik párbajában is megölte ellenfelét, kilépett a seregből, s Alsodorfa módosította nevét, színházakat vásárolt, és magyarul játszott bennük. Vö. Végh Alpár Sándor: *Köznapló*. Magyar Nemzet – Magazin, 2008. március 22.

25 Rónay László: *Egy különös író világa*. Vigilia, 2008/3., 238. o.

Másodikként Az élet faggatottja (2006) cím alatt a Szentkuthy Miklóssal folytatott beszélgetések, interjúk jelentek meg, mintegy nyomatékos bizonyítékául, hogy az első regényét (*Prae*, 1934) ezerkétszáz kézirattal papírra vető, majd hatvan éven át vagy háromszázezer oldal terjedelmű naplót vezető író a szóbeli előadás műfaját is kiszajátította művészeté számára. Szentkuthy szeretett és tudott beszélni. Dramatikus retorikáját ugyanúgy szerkesztette és építette, miként írásos műveit, ugyanúgy cikázott mondataiban történelem, művészet, tudomány, intim vallomás és kinyilatkoztatás, mikroszkopikus nagyítás és kozmikus túlzás, mint regényei fejezeteiben, ugyanolyan arányérzékkel fordította szóviccbe, ördögi öniróniába a döbbenetes tartalmakat, miként sziporkázó prózájában tette. Huszonhat éven át iskolában tanított, s természetszerűen mindig ő volt az iskola szónoka, amikor udvarolt, orációs képességeit csillogtatta, midőn nyilatkozott, életről előadott – teátrális gesztusokkal alátámasztott – műalkotásokat nyújtott át kérdezőjének. Meggyőződéssel állítható, hogy a próza és a naplóírás mellett a beszéd, ami nála mindig színpadra kívánczó színészi alakítás is egyben – legyen az ima, széptéves, nyilatkozat, beszélgetés, előadás – alapműfajainak egyike volt.

A regényírás, a könyvekbe írt széljegyzetekkel köteléket vállaló naplóírás és szóbeli előadás mellé negyediként²⁶ sorolhatjuk a dedikációt, ugyanis ezt a sőtlan, és az írók által többnyire kevésbé kedvelt műfajt Szentkuthy „a káprázat kézjegyeivé” (Nádor Tamás) lombosította és színesítette, miként arról mintegy kétezer válogatott dedikációja alapján győződhetünk meg az *Örök közelség, ezer emlék* kötetben²⁷. Ez a gyűjtemény is az író hagyatékát gondozó, a kötetet szerkesztő és a bevezetőt író Tompa Máriaának, illetve a Hamvas Intézetnek köszönhetően jelent meg.

A dedikáció a tizenhetedik század legelejéről származó Szenczi Molnár-szótár értelmezése szerint szentelést, ajánlást, dedikálást jelent, az ajánlás pedig az áldozás fogalomkörét is átfedi, ebben az értelemben is használták a múltban. „Amikor azonban a mai szerző tiszteli meg kézírásos ajánlással a dedikáció címzettjét – írja erre vonatkozóan Kovács Sándor Iván²⁸ –, már nem áldozatot hoz vagy mutat be, nem megszenteli, nem a címzettnek szenteli a könyvét, hanem csak autográf hitellel – tiszteletből, szeretetből, vagy protokollárisan – odaajándékozza.”

Eme gesztusértékű cselekedetből Szentkuthy külön műfajjá emelte regényeibe, fordításköteteibe, folyóiratközlései fölé jegyzett ajánlásait, amelyek, miként a káprázat kézjegyei találó megnevezés utal rá, egyfelől a képzőművészettel is rokonságban állnak, viszont sajátos prózaformaként is értelmezhetők. Szentkuthy mániákus gyűjtő- és rendszerező szenvedélye mellett a lejegyzést is létmódjától elszakíthatatlan tevékenységnek tartotta. Ebben a szemléletben fogantak pazar dedikációi, amelyekben az adományozás pillanatát kívánta a legnagyobb átéléssel, ebből eredően teatralitással és emelkedett pátozsszal megörökíteni. A legtöbb író számára túl szűkös a dedikáció, az ajánlás tere: egyetlen lap, ami ráadásul nem is üres, igénytelenebb tördelésű folyóirat esetében pedig csak a margókra korlátozódik a „beírható” felület. Ez az eleve a bezártság érzéséből fakadó, szorongást keltő alig-tér Szentkuthy számára pazar színpad, alaköltő játékosságának, az én – pózokkal megtermékenyített – színrevitelének kifutópályája. Ennélfogva a szokványos „tisztelettel”, „barátsággal”, „szeretettel” bejegyzések helyett ő mikrotörténetekben örökítette meg a dedikációval megszólított karakterét, a hozzá fűződő viszonyát, közös élményüket, egyszóval azt az

26 Ötödik a levélírás, ebbe a témakörbe is hamarosan betekinthezünk Szentkuthy válogatott levelezése megjelenése után.

27 *Örök közelség, ezer emlék*. Szentkuthy Miklós válogatott dedikációi. Szerkesztette Tompa Mária. Hamvas Intézet, Bp., 2007.

28 Kovács Sándor Iván: *Dedikáció: szentelés, áldozás, ajánlás, dedikálás*. Irodalomismeret, 2001/1. szám (<http://www.c3.hu/~iris/>).

impressziót, amit a dedikáció írása közben éppen a megajándékozandó iránt meghatározónak tartott. Beck András értelmezésében Szentkuthy dedikációi „*egyfajta színváltás, átminősülés tárgyai lesznek*”, a „*formális gesztusokból irodalmi és életrutinunkat váratlan villanófényvel bevilágító vinyettákká*”²⁹ minősülnek át. A megbecsülés, a szeretet és a hála felsőfokon sűt át sorain, szét is feszítené a pátosz, a megajándékozott személyének vagy kiemelt tulajdonságainak aránytalan megemelésé ezeket a barokkosan hajlongó dedikációkat, ha nem határolná őket csillag a lap tetején és alján. A dedikáció által Szentkuthy egy-egy színpadi helyzetről készít lenyomatot, ami gesztust, emléket, ruhát, történetet, szerelmet idéz fel, olykor filctollakkal színesítve a szöveget, akár egy középkori manierista kódex lapjain.

Az egyedi dedikációkban a zenész a kottaszerűségükre, az irodalmár a sűrítésre és tömörítésre, a képzőművész az ornamentikus megjelenítésre érez rá. A Szentkuthy-dedikációkban a tartalmi közléssel azonos hatású az íráskép. A nevek csupa nagybetűvel írva, nagybetűk mindenütt, ha kell, ha nem, nyilak, gondolatjelek, színes tollakkal jegyzett szavak, nyelvi lelemények, a képzőművészeti igényen túlmutatva arra a felfokozott, erősen lírizáló és hatványozottan teátrális, felajzott és izgalomba hozott lelkiállapotra utalnak, amely közepette a dedikáció megszületett. Ki is futnának ezek az ajánlások – úgy tartalmilag, mint grafikailag – a könyvlapokról, miként a naplófolyam deltája is a magánkönyvtár kötetének lapjain keresendő, ha a lapon alul és felül nem határolnák őket a már említett csillagok, amelyek jelentése sokféleképpen értelmezhető, az egyszerű grafikai megoldástól kezdve, stilizált rajzszölgként, amivel mintha egy külön fóliót illesztene a szerző a könyvtest élére, el egészen a misztikus, alkimista kézjegyig. Most úgy tűnik, a magánmitológia eme parányi részletére is fény derült. Tompa Mária talált rá Szentkuthy könyvtárában a *Szentelek élete* harmadik kötetében egy Szent Domonkosról készített rajzon az alak feje fölé illesztett csillagra, és a kép mellett Szentkuthy széljegyzetére: „*Mint Beato Angelico képein = * = az én »kézjegyem!«...*” Vagyis: a Szentkuthy-dedikáció csillagok közé feszített miniatúráként is értelmezhető, amelybe markáns színekkel és karakteres betűkkel vésődtek be a mindennapok lenyomatai.

És ezek a marginalitások, efemer benyomások, a mindennapok történéseinek a mindörökké lét vagy feledés szférájába utalása átvezet egy újabb marginálisnak minősülő, de kutatásra, vagy bár figyelemre érdemes autográf tevékenység produktumára, a tartalmi kivonatolásra. Nem a tartalomjegyzék-készítésre, ami eleve a tartalmi kivonatolás folyamánya Szentkuthy minden műve esetében, hanem azokra a szerzői bejegyzésekre, amelyek a készülő regény szerkezeti pilléreit nevezik meg. Illetve, a regényvilágba bevonják a magán-szféra csiklandósan intim villanásait is.

Maga a tartalommutató Szentkuthy-féle kisműfaja irodalmon kívüli ösztönzés nyomán állandósult. Amikor 1934 nyarán a *Prae* a boltokba került, nem tartalmazott tartalmi kivonatot. A könyv méretével, tagolatlan szövegtömbjével nem csalogatta magához se az olvasókat, se a kritikuskokat, a szerző felesége ezért indítványozta, hogy Szentkuthy írjon a műhöz tartalmi kivonatot, ami utólag jelent meg egy kis, 15 oldalas, de a *Prae* könyvtestéhez méretezett füzetecskében. Talán azt se árt itt elmondani, hogy a könyvet és a tartalomjegyzéket megjelentető Királyi Magyar Egyetemi Nyomda a 632 oldalon megjelent, 8 pengőért árusított *Prae*-t „*a modern európai szellemi életnek (filozófia, erkölcs, képzőművészet) és a szellemi élet háttere előtt lejátszódó mindennapi életformának (szerelem, divat, fájdalom, mondainség, tájkép) szinte teljes enciklopédiája*”-ként hirdette. Az egyetlen metafora felé 1935-ös kiadásában se volt tartalommutató, csak az 1985-ös második kiadáshoz írta meg a szerző személyi titkára, Tompa Mária, akárcsak a *Fejezet a szerelemről* második kiadása esetében is, Szentkuthy csupán „*vastagon belejavított*” a kivonatolásba.

29 Beck András: *A fölülírt mű. Élet és Irodalom*, 2008/24. szám.

A *Véres számár* szövegét már Szentkuthy tagolta és írta meg hozzá a tartalmi hivatkozásokat. A posztumusz kiadott művek feldolgozásában és megjelentetésében ez a feladat újra Tompa Máriára hárult. A Cicero-regénynek ő adta a *Cicero vándorévei* címet, s mivel a szerző csak a kézirat első felét javította ki, és a fóliók hátoldalán bőséges tartalmi kivonatot készített, a folytatást ezek szellemében rendezte sajtó alá. A *Narcisszusz tükre*, az *Euridiké nyomában*, a *Barokk Róbert*, a *Bianca Lanza di Casalanza* és a *Bezárult Európa* kéziratoldalai nem tartalmaztak ilyen hátlap-megjegyzéseket, így azok címét Tompa Mária adta, tartalommutatóikat is ő állította össze, de minden esetben a művek szövegéből idézett szavakat és mondatokat emelte át a hivatkozott szöveghelyekből. Az eddig kiadatlan, 1946–1947-ben írott *Pendragon és XIII. Apolló* regény kézírata viszont vérbő Szentkuthy-sziporka, a fóliók hátlapjain a szerző naplószerű, pikáns tartalmi kivonatolást végzett, ezek a feljegyzések a szöveggondozás során részben belekerülnek a regénybe, részben viszont kimaradnak belőle, miként az a közölt Szentkuthy-naplók esetében is történt. Ebben a regényszövegben az autográf betétek szoros rokonságot mutatnak Szentkuthynak az olvasott könyvekbe rótt széljegyzeteivel, amelyekről remek hasonlattal mondta, hogy „olyanok ezek a tömör szövegek, mint a gótikus katedrálisok keresztboltozatainak találkozásánál a kis domborművek, ahol egész bonyolult bibliai történetek vannak kifaragva kis helyen”³⁰. A kéziratoldalak hátlapjára rótt bejegyzések a *Pendragon és XIII. Apolló* születésének munkanaplójaként is olvashatók. A regény sajátossága, hogy a más művekhez képest, amelyek ugyancsak bővelkedtek pazar portrékban, a figurák megjelenítésének parádés tárháza, olykor a portrészenzibilitásból fakadó hasonlatburjánzás teljesen átfedi a különben is középkori színpompában lobogó történet epikus vonulatát, és az egész Szentkuthy-életműben itt, ahol tobzódik a regényalakok leírása, a hátlapon tett bejegyzések közvetlenül utalnak a modellekre, akik egyébként visszaköszönnek a *Frivolitások és hitvallások* megaintertjú oldalairól. Reichardt borbély például harminc évről korábról, Szentkuthy gyermekkorából előhívott alak, aki a regényben szereplő felcser mintájául szolgált, Habdák suszter meg korabeli friss élmény, Budapest ostroma nyomán került figuralenyomatként a regénybe. Legpikánsabb viszont, hogy amikor a regénytöredék felénél kiderül, hogy az eszményi szépséget megjelenítő Pendragon király voltaképpen nő, az író az akkori szerelméről, Bettáról mintázta a Jézus és Mária Magdolna személyisége között villózó alkatának érzéki megtestesülését. Amikor Szentkuthy ezt a regényét írta, már megfogalmazta a később naplőanarchiának keresztelt műfajra kiterjesztett igényét, ami teljes intenzitásban leképezve közvetíti a szerző valóságigényét, egyazon szövegstruktúrában mellérendelő funkcióba állítván fantáziát, fikciót, életrajzot, naplót, forgácsot, töredéket, hulladéket, monumentális konstrukciót, stílust és halandzsát, történelmet és logoszt, matematikát és kocsmaszámilát. Az önreprezentáció legenyhébb műbehatolásának kaleidoszkopikus tobzódása során is bár a kódexmásolók keze nyomához hasonlatosan, hogy minden érzékünkkel tapasztaljuk, ahogy a mindennapok benyomulnak a miniatűrárkba.

30 Tompa Mária közlése.